

Hemel, Ernst van den (2020), *Passie voor de passie: De Matthäus, The Passion en andere passiespelen in ontkerkelijk Nederland*, Utrecht: Ten Have, pp 226, ISBN 9789025908584, € 17,99.

Het lijdensverhaal van Christus, zoals vertolkt in de Matthäus-Passion, The Passion, en andere passiespelen wordt jaarlijks door miljoenen Nederlanders beleefd. Van den Hemel wil in dit boek onderzoeken hoe en waarom zoveel mensen hun emoties verbinden aan de passiespelen en wat dat zegt over de huidige Nederlandse maatschappij, aan de hand van historische contextualisering, veldwerk, interviews en sociale media-analyse, gedaan in de periode 2016-2019. Hij benadrukt dat hij zich richt op de ervaringen van het publiek. Het boek bevat geen afzonderlijk gedeelte waarin hij de opzet, uitvoering en analysemethoden verantwoordt, maar alleen een zeer korte en globale omschrijving van waar en wanneer hij materiaal verzamelde.

Na een hoofdstuk waarin hij de geschiedenis van het begrip ‘passie’ en de geschiedenis van de passiespelen beschrijft, volgen hoofdstukken over de Matthäus, The Passion, en passiespelen in plaatsen die nog niet zo ontkerkelijk zijn. Ten slotte is er een concluderend hoofdstuk.

Het woord ‘passie’ wordt tegenwoordig gebruikt als *feelgood* begrip, gerelateerd aan authenticiteit, vooral in de reclamewereld. Er lijkt passie nodig te zijn om het leven de moeite waard te maken. Vóór het christendom werd het begrip (Grieks: pathos; Latijn: passio) gebruikt voor sterke emoties: leed dat je ondergaat, angsten en lusten. Die moesten volgens filosofen ofwel bedwongen (Socrates) ofwel via bijvoorbeeld theater uitgeleefd en zo in goede banen geleid (Aristoteles) worden. De auteur stelt dat vanaf het christendom lijden positiever geduid wordt, omdat het soms iets goeds is of iets goeds teweeg kan brengen.

De passiespelen werden al vanaf de 4^e eeuw zingend voorgedragen in de Stille Week, voorafgaand aan Pasen. In de late middeleeuwen wordt het lijdensverhaal ingezet om het volk een aansprekende en toegankelijke religieuze beleving te bieden, onder andere met bloederige verbeeldingen van Christus’ leed, en *special effects*, zoals een hellemond die zondaars doorslikt. Als er steeds meer niet-bijbelse, kolderieke en soms antisemitische elementen worden toegevoegd, en de spelen steeds meer door lokale ondernemers worden uitgebuit, nemen de kerken er afstand van. Eind 18^e eeuw waren ze vrijwel geheel verdwenen, als ‘achterlijke’ en ‘wilde’ vormen van religie. In de Romantiek werden ze opnieuw ‘ontdekt’, als uiting van een volksaard, een nationaal en lokaal erfgoed.

Van den Hemel brengt de hedendaagse populariteit van de passiespelen in verband met de belangrijke rol die emoties spelen, emoties die in verband gebracht worden met authenticiteit, verbinding en een thuisgevoel. Hij wijst op escalerende debatten, waarbij het (cultuur)christendom als thuisgevoel tegenover vervreemding en verandering gezet wordt, bijvoorbeeld ten opzichte van nieuwkomers en hun religie.

Dan nu naar de hoofdstukken over de diverse populaire passie-vormen. Terwijl de Matthäus-Passion tijdens Bachs leven maar vier maal werd opgevoerd, werd hij zo'n 100 jaar na de eerste uitvoering 'herontdekt'. De romantische *beau monde* zag de kunstzinnige ervaring als diepste en wellicht meest authentieke menselijke ervaring, en als vormend voor de gemeenschap. Het stuk werd gezien als erfgoed en deel van de nationale identiteit. En Bach werd de status van een bijna bovennatuurlijk genie toegekend. Ik reproduceer in de voorgaande regels min of meer de passieve zinsvorm die Van den Hemel door het hele boek heen veelvuldig gebruikt. Die duidt mijns inziens op imprecisie. Want wie zijn hier aan het woord? Is dit de mening van bezoekers (het publiek dat hij centraal wil stellen), of die van de toenmalige, of de hedendaagse cultuurduiders onder hen? Of is dit Martin Geck, die hij citeert en die de Bach-verering deel laat uitmaken van een 'nieuwe mythologie'?

De jaarlijkse uitvoeringen in het Concertgebouw vanaf 1899, met de nadruk op emotie, leidden tot twijfels of een concertgebouw wel de juiste plaats is voor Bach. Gevolg was dat de Nederlandse Bachvereniging vanaf 1922 uitvoeringen verzorgde in de Grote Kerk in Naarden. En dan vervalt Van den Hemel weer in de imprecieze vorm: 'De Matthäus wordt in één adem genoemd met een welhaast heilige diepe beleving'; 'Er zijn mensen die vinden dat de goddelijke Matthäus een bewijs is van de scheppende kracht van de mensheid, voor anderen is ze een bewijs van de superieure westerse cultuur' en zo meer. Welke mensen? Hierna volgen uitgezonden of gepubliceerde uitspraken van een aantal bekende Nederlandse bezoekers: Mark Rutte, die de Naardense uitvoeringen bezoekt en door de auteur een schoolvoorbeeld van de Bach-mythe wordt genoemd, en ook ongelovigen, zoals Martin van Amerongen en Maarten 't Hart, die deze eveneens lijken aan te hangen. Als indicator voor hoe de Matthäus wordt beleefd neemt Van den Hemel de vraag of je mag klappen na de uitvoering. Van Amerongen en 't Hart vinden dit ontheiliging. Bij de meezing-Matthäus (georganiseerd vanaf 1998) wordt wel geklapt. In 'meerdere besprekingen' leest Van den Hemel dat hier geen aanstoot aan genomen werd. Dan volgen vier pagina's met zijn ervaringen bij de uitvoering in de Geertekerk in 2018. In het publiek zitten 'voelde anders' dan bij de traditionele uitvoeringen. De sfeer [...] was formeel maar toch ook gemoedelijk'. Er werd geklapt, en dat 'voelde voor mij bevrijdend en feestelijk'. Het 'getuigde [...] niet zozeer van consumentisme [...] als wel van het vieren van de participatie'. Maar wat hij vroeg aan de andere aanwezigen weten we niet. Wel legde hij ze een vermoeden voor (JB: foei, suggesties in interviews): dat het applaus niet zozeer een ondermijning van het sacrale van de Matthäus Passion is, als wel een bevestiging ervan. De mensen die de auteur sprak, vonden dat er in het geheel geen sprake was van een verplating van de Matthäus (JB: was dat na die suggestieve vraag?). Meezingers benoemden een zeer persoonlijke connectie met en individuele beleving van het stuk, en een diepe waardering voor de mogelijkheid om er zelf onderdeel van te zijn. De beleving van de twee

meezingers die hij citeert, was voor de een niet religieus, en voor de ander wel, maar dan zonder theologie. Hierbij blijft het met betrekking tot het publiek.

The Passion is het jaarlijkse, op Witte Donderdag op tv uitgezonden, steeds in een andere stad opgevoerde passiespel, georganiseerd door een samenwerkingsverband van kerken, omroepen, het Nederlands Bijbelgenootschap, en de betreffende stad. De verteller en bijbelse personages zijn bekende Nederlanders, en scènes worden muzikaal geïllustreerd met bekende popliedjes. In een processie wordt een groot lichtgevend kruis naar het centrale plein gedragen, en het publiek kan meelopen. Dat kan ook virtueel, door via internet je reden voor meelopen op te geven. Gedurende de tv-uitzending verschijnt een deel van deze teksten op het scherm. The Passion trekt een miljoenenpubliek. Initiator en producent Jacco Doornbos begon ermee omdat zo weinig mensen meer weten wat Pasen inhoudt. Waarschijnlijk daarom is in The Passion aan het eind ook altijd een stukje wederopstanding opgenomen, waarbij de verteller stelt dat het er niet primair om gaat of dit waar gebeurd is, maar dat het vooral om verbinding gaat. De organisatoren hopen dat mensen veel van zichzelf herkennen in het verhaal, en dat de muziek hen emotioneel raakt. Het lichtgevende kruis lijkt vooral bedoeld om de participatie van toeschouwers te verhogen. De auteur laat zien dat het niet alleen draait om verbinding en emotionele betrokkenheid, maar dat de organisatoren flink aan *framing* doen. De stad doet duidelijk aan *citymarketing*. De verteller instrueert bijvoorbeeld het publiek van tevoren om op de vraag: 'Leeuwarden, waar denken jullie dan aan?' te antwoorden: 'Culturele hoofdstad van Europa', of: 'Het glazen huis'. Minder wenselijke antwoorden werden in de uitzending genegeerd. Verder kreeg Van den Hemel de beschikking over alle 24.000 berichten van virtuele meelopers met het kruis. Terwijl de geprojecteerde teksten naadloos overeenkomen met de missie van de organisatoren, blijkt dat gescheld, racisme, flauwe grappen, nationalisme, islamofobie en politiek uit de reacties gefilterd zijn. Van christelijk getinte berichten wordt een onevenredig groot gedeelte uitgezonden. Wat jammer dat de auteur maar ongeveer anderhalve bladzij besteedt aan deze unieke dataset. Die is nu juist een uitgelezen kans om een dieper inzicht te verwerven in hoe het publiek zich verhoudt tot het lijdensverhaal van Jezus en/of de manier waarop dat in The Passion wordt vormgegeven.

Als laatste besteedt Van den Hemel aandacht aan passiespelen in plaatsen die nog niet zo ontkerkelijk zijn: de Bijlmer (veelkleurige wijk met 150 kerkgenootschappen), Nunspeet (onderdeel van de 'Biblebelt'), en Tegelen (levend houden van culturele en religieuze traditie). Over dit hoofdstuk kan ik kort zijn: hij belicht de bedoelingen van de organisatie, de *citymarketing* en de commercie, maar het publiek komt slechts op een enkele plek zijdelings ter sprake. Over commercie gesproken: niet in het boek, maar wel op de website van de Tegelse passiespelen kunnen we zien dat er dit jaar 35 (!) voorstellingen gepland waren in openluchttheater de Doolhof, met toegangsprijs van ca. 40 euro. En niet in de Stille Week, maar in de zomer, en dus in het toeristenseizoen!

Zijn concluderende hoofdstuk heet: ‘Waarom mensen passie spelen’ en niet, zoals je zou verwachten: ‘Wat beleven mensen aan de passiespelen?’ De auteur stelt dat er weliswaar sprake is van ontkerkelijking, maar dat de interesse voor aan religie ontleende gebruiken en registers in de 21ste eeuw zelfs toe lijkt te nemen. Dit soort opmerkingen lees ik vaker, en meestal zonder kwantitatieve onderbouwing. Alles wat aandacht krijgt groeit – in de beleving van de waarnemer. Hij eindigt met Huizinga’s *Homo ludens*, en concludeert dat de passiespelen goed aansluiten bij diens stelling dat spel een voorwaarde is voor cultuur, en zich steeds weer vernieuwt. De passiespelen zijn populair omdat ze voor velen mogelijkheden bieden om aan te sluiten bij het hedendaagse persoonlijke levensgevoel.

‘Passie voor de passie’ is duidelijk een populairwetenschappelijke publicatie. Daar is niets mis mee, maar ik mis inzicht in de opzet, uitvoering en analyse van het empirisch gedeelte. Van den Hemel laat zich in dit boek vooral zien als cultuurhistoricus. Het is een toegankelijk, vlot geschreven boek, maar dan wel zó vlot dat het naar mijn smaak te zeer ‘uit de losse pols’ is geschreven. Hij leunt voor zijn analyses vooral op organisatoren, cultuurduiders en zijn eigen impressies, en lardeert die met hier en daar een empirisch feit. Het beloofde onderzoek onder het publiek van de passiespelen is nagenoeg uitgebleven. Wie een degelijke analyse zoekt, moet verder zoeken.

Joantine Berghuijs

(Religiewetenschapper en geestelijk verzorger)

Sözeri, Semiha (2021), *The Pedagogy of the Mosque: Portrayal, Practice, and Role in the Integration of Turkish-Dutch Children* (diss. UVA), pp. 172, ISBN9789464191158.

Van tijd tot tijd duiken er verontrustende berichten op in media en politiek over moskeewonderwijs. Zo kwam in 2019 uit een nieuwsreportage van het actualiteitenprogramma *Nieuwsuur* en *NRC Handelsblad* het beeld naar voren dat kinderen in sommige moskeeën in Nederland geleerd zou worden zich af te keren van de Nederlandse samenleving. Verbijsterende reacties kwamen uit de politiek en media, maar ook vanuit diverse moslimgemeenschappen en moskeeën die zich niet herkenden in het geschetste beeld. De vraag rees hoe het moskeewonderwijs in de meeste moskeeën in Nederland er eigenlijk uitziet. Die vraag onderzocht Semiha Sözeri in haar proefschrift, met expliciete aandacht voor de stemmen van moslims die in de media vaak ontbreken.

Het academisch proefschrift dat Sözeri op 8 februari 2021 met succes verdedigde, is in het Engels geschreven en bestaat uit zes artikelen die ook onafhankelijk van elkaar gelezen kunnen worden. Het onderzoek bouwt voort op eerder onderzoek over moskeewonderwijs in Nederland. In haar onderzoek richtte Sözeri zich uitsluitend op de Nederlandse takken van de Turkse-Islamitische organisaties Diyanet (Islamitische Stichting Nederland), Suleymanci (Stichting Islamitisch Centrum Nederland) en Milli Görüs,

Religie & Samenleving, Jrg. 16, nr. 3 (oktober 2021)